

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на

Атанас Руменов Ваташки,

редовен докторант към катедра „Систематическо богословие“,

Богословски факултет, СУ „Св. Кл. Охридски“,

на тема: ***Отношението между вяра и разум в съчиненията на древните християнски апологети***

за присъждане на образователната и научна степен ***Доктор***

в професионално направление ***2.4. Религия и теология***

по научната специалност ***Християнска апологетика***

от проф. дфн Валентин Канавров

Дисертацията е в обем 257 страници (вкл. библиография, списък на съкращенията и декларация за автентичност). Чистият текст е 241 страници. Библиографията, подразделена на извори и изследвания, вкл. електронни ресурси, съдържа 184 заглавия на български, руски и английски език. Тя е релевантна на съдържанието на дисертацията и достатъчна в изворово, информационно, херменевтично и интерпретативно отношение. Дисертацията е придружена от автореферат и съпътстващи документи. Авторефератът в обем 40 страници представя необходимите реквизити на жанра дисертация (теоретично проучване, което формулира, структурира, аргументира и систематично излага иновативна докторска теза), като сбито възпроизвежда нейното съдържание и включва списък с приносните моменти и справка за публикациите на докторанта по темата на дисертационния труд (приложен е и списък с други две богословски статии на Ваташки). Съпътстващите документи са пълни според изискванията на закона и другите нормативни документи, които уреждат процедурата по защитата.

Ваташки завършва през 2015 г. специалност „Богословие“ в СУ „Св. Кл. Охридски“ с бакалавърска образователно-квалификационна степен. През 2016 г. завършва магистърска програма „Вяра и живот“ в богословския факултет на СУ. През 2018 г. придобива магистърска степен по история (медиевистика), като не са отбелязани висшето училище и факултетът. През 2018 г. печели редовна докторантура по научната специалност „Християнска апологетика“ в богословския факултет на СУ. Негов научен ръководител е доц. д-р Димо Пенков. През 2021 г. Ваташки е отчислен с право на защита. Завършването на

дисертационния текст в рамките на законно установения срок е добър атестат за докторанта и неговия научен ръководител. В CV-то на Ваташки не са отразени негови участия в научни проекти и теоретични форуми, не са съобщени специализации, външни семестри в наши и чуждестранни университети, научни преводи и други форми на академична активност.

Текстът на дисертацията е организиран в предговор, увод, четири глави и заключение. Те са добре балансирани, което показва успешна рефлексия върху тематиката и нейното архитектурно теоретизиране. В увода коректно са изложени необходимите реквизити на жанра дисертация. Тя е апологетично парадигмализирана. Християнската апологетика се разбира като „рационална защита на основите на християнството“ (с.10), без да се пренебрегват неговите догматични, канонични, исторически и пр. корени, основания и определености. Предвид преднамереното историческо рамкиране на тематичния обхват на изследването и съгласно дисциплинарните отлики на апологетиката, съдържателният корпус на текста има преплитащи се плоскости с историята на християнството, патрологията и нравственото богословие. Целите, задачите, теоретичната актуалност на проблематиката и методите на проучването са старателно и точно формулирани. Хронологично-тематичното структуриране на текста е иновативно и обосновано на фона на използваните в литературата алтернативни подходи.

Заковано е становището, че разумът се схваща и антропологично, и идейно (с вектор към концепти и теории), но в строг християнско-апологетичен хоризонт. Затова философските проекции на разума, респ. характерните рационални философски идеи и систематизации и тяхното влияние върху християнската апологетика се разбират преди всичко терминологично и донякъде прозират в тъканта на аргументацията, без тя пряко да заимства идеи, постановки и др.под. от философията. Специален параграф е посветен на библейските основи на отношението вяра – разум. Многократно е споменато наличието „у древните апологети на християнски критерий“ (с.238 и др.), който те приоритетно следват. Ето защо докторантът избягва причисляването на християнските мислители към конкретни философски школи, въпреки

близостта на редица аспекти от техните християнско-апологетични схващания с разработки и концепти от тези школи. Но той не е краен ригорист в това направление – не само допуска, а и изследва конкретните влияния на рационалната елинска философия върху християнската мисъл и апологетичния корпус.

В контекста (1) на антропологичното, терминологичното, идейното, богословското и собствено философското специфициране на разума и (2) произтичащата от това диференциация на по-широко и по-тясно тематизиране на отношението вяра – разум кристализира докторската теза на автора (скромно записана като работна теза) за пълната съвместимост на християнството с разума и неделимостта на разумната употреба от „възприемането на религиозните истини и тяхното въплъщаване в духовно-нравствения живот на човека“ (с.21). Рецензентското настояване за по-конкретно и по-детайлизирано експлициране на тезата на фона на безспорното обстоятелство, че религиозните истини нямат първичен рационален характер и че тяхното възприемане не е приоритетно рационално, получава удовлетворение в евангелската истина за Господ Иисус Христос като всемирен Логос и в проведените в дисертацията дистинктивни анализи на текстовете на отделните древни християнски апологети. И все пак: дисертацията би спечелила от една съдържателно разгърната докторска теза откъд някак декларативно представената съвместимост между вяра и разум.

В заключението е записано: „Християнската философия е истинската мъдрост за ума, както и за човешкото поведение. Тази философия се назовава „християнска“, защото се основава на Божественото Откровение, разкрито в боговдъхновеното Писание. Тя е същевременно и „философия“, защото е разумно разсъждение, пропито с „любов към мъдростта“, която мъдрост извира от Божествената Премъдрост“ (с.240). Липсва обаче ясна рефлексия върху динамичната медиация между боговдъхновеното откровение и рационално основаното разсъждение по отношение на истината, морала, поведението, възгледите, теориите и т.н. Фактът, че при древните християнски апологети не се открива единно становище за тази медиация, не е аргумент в полза на отказа

интерпретативно да се потърси и набележи възможно решение, или да се обоснове неговата невъзможност.

По отношение съдържанието на дисертационния текст на първо място отбелязвам прецизно теоретизираната първа глава, вкл. нейните параграфи. Това изложение е необходимо от принципи и методологични съображения. Докторантът не се увлича по излишни пространни анализи на исторически, географски, политически и пр. условия и обстоятелства, а се концентрира върху типа „апологетично съчинение“ и характерологията на апологета по отношение на апостолите, апостолските мъже, езичниците и юдеите. Философията е школски представена, макар при всички коментирани имена и течения да се търсят идеите за бога, истината, вярата, морала и др.под. Заслужава внимание усилието и вероятно това би бил по-добрият подход от гледище предмета на дисертацията, античната философия да се представи концептуално, като се подберат няколко съдържателно по-значими теми, които имат съответните продължения при античните апологети. При това трябва да се има предвид онтологичната специфика на античния философски възглед, а именно вселена от множество души, който упорито се домогва, но експлицитно не намира своето битийно Едно. Този онтологичен плурализъм е благодатна отправна плоскост за критика от страна на християнската апологетика. Същевременно той е отрицателна предпоставка за нейното положително развитие в монистична посока. Библейските основи на синергията между вяра и разум, постановките за разумността, а не за неразумността на вярата, за „безумието“ на Кръста и преображението на ума са добре изложени.

На второ място подчертавам вече изтъкната иновативна архитектура на изследването – нито само хронологична, нито само предметна, нито само в схемата Изток – Запад, нито само териториална, нито само според езика на текстовете, а като „съчетание от хронологичен и тематичен принцип“ (с.19). Това съчетание е адекватна платформа и ефективен методологичен механизъм за успешно предметно обхващане и съдържателно проникване в различните периоди от развитието на древната християнска апологетика.

На трето място обединявам оценката на анализите на отношението вяра – разум в диференцираните три периода в християнската апологетика: ранен, междинен и късен. Подразделението е – както подчертава докторантът – условно, но продуктивно в херменевтичен план. Трудно е да се набележат линии, тенденции и систематични конструкции в развитието на апологетичната мисъл, но е важно открояването на трансформацията на логоса от абстрактен център на човешката мъдрост в Божие Слово и Божествен разум, който съставлява основанието на мъдростта, а и самата Мъдрост *per se*. Важни са ролята на разума за познанието на Бога и истината и за характеризирането на нравствения живот, респ. за отстояването на християнския морал. Съществен е и проследеният преход от елинската философия, представена като от общото учение за мъдростта, в Божествена философия при св. Юстин Философ и Мъченик. Школуваният в Академията Атинагор Атински защитава монотеистичния възглед колкото в космологично отношение, толкова и като рационален довод против обвиненията срещу християните (в атеизъм, разврат и канибализъм). Делото и съчиненията на Климент Александрийски и Тертулиан се радват на подчертан коментаторски интерес. Докторантът умело вписва своето проучване в него, като акцентира на истинската философия, чертите на християнския философ, същността на християнския гносис и пр. при Климент Александрийски и на отношението между Атина и Йерусалим (респ. между Академията и Църквата и между човешката, т.е. философската, и небесната, т.е. християнската, мъдрост), на тълкуването на прочутата мисъл „несъмнено е, защото е невъзможно“ вместо на станалата популярна, но не принадлежаща на Тертулиан фраза „вярвам, защото е абсурдно“. Докторантът прави обстойно разглеждане на сравнително малко познатия апологет Марк Минуций Феликс и неговите усилия да покаже тясната и здрава връзка между разума и вярата. Трудностите и нееднозначното тълкуване на редица постановки в учението на добре познатия Ориген – докторантът го квалифицира като „най-имения апологет на Църквата в древността и безспорно един от водещите християнски богослови изобщо“ – са обект на детайлен анализ. Специално е разгледано водещото апологетично съчинение на Ориген „Против Целз“, като са открити

някои типични методологични постановки в него, които способстват утвърждаването и засилването на вярата в Спасителя, вкл. по разумен начин. Обърнато е внимание на съдържаното отношение на Ориген спрямо елинската философия – не толкова положително както при Юстин и Климент, но и не толкова отрицателно както при Тертулиан.

Ваташки обобщава приносните моменти на своята дисертация в 3 пункта. Те са реални. Първият е общо оценъчен. Вторият изказва същинския теоретичен резултат на цялото проучване. Третият не носи действителна конкретика, а е в посока на възможното. Освен това в изследването могат да се открият редица интерпретативни попадения. Напр.: (1) как при св. Юстин Философ и Мъченик апологетичният фокус на неговото мислене променя оптиката на самата философия от познавателно-логосен в онтологично-логосен аспект, имащ нравствени проекции; (2) тълкуването на Климент Александрийски за „кражбата“ от страна на някои философи на идеи и теми от Стария Завет и на прочутия стих на св. ап. Павел срещу възможното увлечение на някои християни по философията и празната измама; (3) влиянието на Филон Александрийски върху Климент Александрийски; (4) вече споменатият анализ на коректно представената мисъл на Тертулиан „несъмнено е, защото е невъзможно“ вместо популярната и неточно приписваната му фраза „вярвам, защото е абсурдно“; (5) изясняването на множество спорни моменти в нееднозначно възприеманите възгледи на Ориген.

В рубриката „Въпроси, забележки и препоръки“ бих посъветвал да се потърсят и други схващания за философията и нейните предмет, същност, система и пр. освен постановката на Виктор Кудрявцев-Платонов (с.39; вж. също с.64 сл.), защото се остава с впечатлението, че докторантът проектира философията единствено през нея. Желанието да се даде изходна дефиниция на философията, която да работи парадигмално в цялото изследване, е добро, но попадението не е от най-добрите. Вече споменах, а сега ще повтора препоръката да се направи опит за типологично структуриране на интерпретативен модел относно взаимно опосредстваното битийно, познавателно и нравствено функциониране на отношението вяра – разум и

евентуално на по-общото отношение Йерусалим – Атина в античната апологетика.

Дисертантът има 6 публикации непосредствено по темата на дисертацията (2 от тях са под печат). В автореферата са описани и други две излезли от печат богословски статии на докторанта.

Не съм констатирал плагиатство в дисертационния текст.

Нямам принципи несъгласия с постановките на дисертацията.

Нямам съвместни публикации с колегата Атанас Ваташки.

Заключение: Като имам предвид непресъхващата актуалност и динамика на проблема за отношението вяра – разум, неговата последователна съдържателна разгърнатост в дисертацията относно корпуса на ранната християнска апологетика, теоретичните приноси на проучването, техните далеч отиващи проекции относно вътрешния религиозен живот на християните и мисията и делото на Църквата, както и общата ми преценка, че **Атанас Руменов Ваташки** е изграден изследовател, предлагам на уважаемите членове на научното жури да гласуват за успешно защитена дисертацията *Отношението между вяра и разум в съчиненията на древните християнски апологети*, като присъдят на Ваташки образователната и научна степен „доктор” по научната специалност *Християнска апологетика* в професионално направление **2.4. Религия и теология**.

София, 16. 08. 2021 г.

Преп. Йоаким Осоговски

.....
(проф. дфн Валентин Канавров)